

*Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи,
краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині*

Людмила МИРОНЧУК

Дерманський пом'яник як історико-церковне джерело

В період міжконфесійного протистояння в Дерманському монастирі було проведено комплекс заходів, пов'язаних із реформуванням обителі. Одним з них був ініційований князем К.-В. Острозьким у 1602 р. з метою зміцнення в монастирі православних традицій. Князь передав Дерманський монастир з селами, землями і всіма доходами ченцям, які погодилися жити за статутом Василя Великого, зробивши його спільножиттєвим. За цим статутом ні один із ченців не повинен був мати своєї власності, а все, що у них було, ставало спільним. Також ченці мали право виключно зі свого середовища вибирати ігуменів, не приймати в Дерманський монастир ченців-втікачів і противників статуту Василя Великого. Якщо раніше траплялося, що ченці мали власне майно, яке могли заповідати своїм родичам, то тепер статутом передбачалось, “аби жоден з них жодної маєтності своєї особистої не мав, і навіть волі власної не повинен мати” [3, 34 – 38].

Дерманський монастир мав чітко визначену систему управління в обителі, яка передбачала посади з різними обов'язками. В монастирі можна виділити дві категорії управлінської ланки: настоятелі та справці.

Настоятелями Дерманського монастиря спочатку були ігумени, потім архімандрити. В часи церковної унії настоятелі Дерманської обителі називалися дерманськими і дубнівськими архімандритами. В основному це були єпископи, архієпископи, а деякі з них – митрополити.

Ігумен – це титул настоятеля монастиря в православній церкві. Спочатку він застосовувалося до всіх духовних осередків, проте згодом тільки до менших. Настоятелів великих монастирів називали архімандритами [10, 56; 9, 39]. Настоятель – старша особа в адміністративній владі, духовна особа в монастирі. Справця – розпорядник у духовній обителі; ним могла бути світська особа.

У Дерманському монастирі ігумени та архімандрити відносилися до категорії настоятелів, як духовні особи, що удостоєні почесного титулу у чернечій громаді. Однак брак документальних даних не дозволяє у хронологічному порядку прослідкувати діяльність кожного з настоятелів.

На основі Дерманського пом'яника можна встановити згадки про імена ігуменів, архімандритів, архієпископів. В пам'ятці фіксуються такі особи: ігумен Логін, архієпископ, київський митрополит; дерманський і

Дерманський пом'яник як історико-церковне джерело

дубенський архімандрит Купріян Жоховський, який внесений до пом'яника у 1694 році; дерманський і унівський архімандрит Ісайя Балабан, які займали визначні посади в управлінській ланці [1, 6].

Література та джерела подають окремі згадки про діяльність тих чи інших ігуменів, архімандритів тощо. Та складність дослідження полягає у визначенні особи, яка перебувала на даній посаді, і часових рамок перебування. Лише на основі Дерманського пом'яника вдалося встановити імена настоятелів монастиря та чисельність даної управлінської ланки.

Таблиця 1. Настоятелі Дерманського монастиря [1]

Ім'я, прізвище особи	Посада зазначена в пом'янику	Хронологічні межі	Джерело
Логін	ігумен		[1, 6]
Атанасій Крупецький	священний єпископ		[1, 6]
Мелетій Смотрицький	архієпископ, дерманський архімандрит	+1637	[1, 4]
Іосиф	митрополит Руський	+1637	[1, 6]
Купріян Жоховський	архієпископ, митрополит київський та всієї Русі, дерманський і дубенський архімандрит	+1694	[1, 6]
Ісайя Балабан	дерманський і унівський архімандрит		[1, 25]
Іанурій Огорцевич	архімандрит дерманський і дубенський	+1729	[1, 10]
Інокентій	єпископ, дерманський і дубенський архімандрит	+1700	[1, 13]
Геронім Белякевич	ігумен, намісник дерманський і дубенський		[1, 81]

Збереглися відомості про дерманського настоятеля Олександра Путятицького, ім'я якого фігурує у Дерманському пом'янику першої половини XVII ст.: “А се упис Александра Путятицького з с. Путятич. Леонтія, Прокопія, Анну, Зиновію, Марію, Пантелеймона...” [1, 44]. А в документах 1608 – 1612 рр. він зазначений як слуга Януша Острозького [8, 107; 7, 69].

Настоятелі чи то в ранзі архімандритів, чи в ранзі ігуменів здійснювали керівництво духовним, і значною мірою, господарським життям монастиря. Їм підпорядковувалася чернеча братія, яка мала визначену ієрархію. У часи, коли настоятель не міг виконувати повною мірою свої функції, в обителі

призначався намісник. В духовних осередках, які повністю чи значною мірою залежали від своїх патронів, призначення намісників здійснювалися ними, можливо, з врахуванням думки настоятеля. Процедуру введення у намісницькі повноваження обраної патроном духовної особи мав здійснювати дубенський ігумен. Пом'яник монастиря зазначає, що після призначення М. Смотрицького дерманським архімандритом Галактіон склав свої повноваження намісника, але залишився ієромонахом монастиря, тобто ченцем, що мав право виконувати священницькі повноваження [1, 51].

Відомо чимало праць, які присвячені постаті Мелетія Смотрицького – дерманського архімандрита, який вписаний до Дерманського пом'яника [1, 4; 5]. У них зазначено, за яких умов князь Олександр Заславський надав йому посаду архімандрита у Дерманському монастирі: “Князь, проконсультувавшись із уніатським митрополитом Й. В. Рутським, поставив перед Мелетієм Смотрицьким вимогу прийняти унію й привести з часом до неї ченців Дерманського монастиря” [5, 147].

Сам М. Смотрицький, ставши настоятелем монастиря, мало цікавився його господарською діяльністю, присвятивши себе організації та ідеологічному об'рунтуванню життя обителі. Зрозуміло, що в такій ситуації інститут намісника мусив існувати. Судячи із збережених джерел, ці функції протягом 1627-1633 рр. виконував Ісає Радевич [1, 56; 2, 224]. У Дерманському пом'янику зафіксований ще один намісник настоятеля – Антоній Якович – без точної вказівки на рік його намісництва [1, 47]. Зважаючи на хронологічну ідентифікацію близьких до цього уривка записів інших осіб у пом'янику, найбільш ймовірно, що він недовго виконував функції намісника за архімандритства Мелетія Смотрицького, але перед І. Радевичем, тобто у 1626 або у 1627 році.

Високе місце в чернечій ієрархії займав архідиякон, який допомагав архімандритові проводити службу Божу та здійснювати таїнства. Цей сан архідиякона присвоювався, як правило, одному з крилошан – ченців, що призначалися до крилоса для відправлення “Часів” – коротких Богослужб на кожний день у році. У Дерманському пом'янику не фіксуються крилошани, як і капітули, до складу якої вони входили. Відомостей про архідияконів, їх чисельність у пам'ятці взагалі немає.

Ченці, що мали право проводити службу Божу, отримували сан ієромонахів. Пом'яник фіксує ієромонаха Аврамія, який прозрів біля ікони Пресвятої Богородиці і став сповідником Дерманського монастиря [1, 27]. Сповідники (або духовники) інших тогочасних монастирів фіксувалися у пом'я-

нику Дерманського монастиря Святої Троїці. Так, у Дерманському пом'янику є запис духовника Унівського монастиря – ієромонаха Пахомія [1, 24].

Найчастіше з числа ієромонахів призначалися уставники – керівники монастирського хору. У перші роки архімандритства М. Смотрицького уставником у Дерманському монастирі був ієромонах Антоній Якович [1, 59], згодом – чернець, а потім ієродиякон Іоаким Зозулинський [1, 26].

Інтерес серед ієромонахів викликає Самуель Гуляницький. Він є вихідцем із шляхетської родини. Дійсно, у XVI-XVII ст. серед малоземельної шляхти відомий рід Гуляницьких (Гулянецьких). В Дерманському пом'янику згадуються представники цієї родини: Даміан, Андрій, Михайло, Самуель, Василь, Стефан [1, 57]. Про них залишилися згадки щодо їхнього перебування на службі у князів, при великопанських дворах або у судово-адміністративному апараті. Представники роду Гуляницьких були задіяні на приватних урядницьких посадах: Михайло (Юнкович) був слугою князів Любецьких, урядника містечка Любчого у 60 рр. XVII ст. Цьому ж Михайлові князь Богущ Любецький у заповіті 1564 року відписував “за два годы урочистого плату 10 коп грошей” [11, 232].

У першій половині XVII ст. з роду Гуляницьких вийшло декілька луцьких підписків, які одночасно займалися адвокатурою. Відомими адвокатами були Дем'ян (Даміан); Андрій Гуляницькі, які саме і вписані до Дерманського пом'яника. Гуляницькі згадуються і після повстання під проводом Богдана Хмельницького. Досить велика частина юристів – практикантів перейшла на службу до гетьмана, серед них були Гуляницькі [6, 70]. В пом'янику вписано ім'я Прокопій (Прокіп) [1, 57]. Цей представник родини Гуляницьких згадується у переписі русько – литовського війська 1528 року серед “бояров Гуляницких” [11, 230].

Зазначені факти свідчать про те, що родина Гуляницьких у Дерманському пом'янику згадується з тих причин, що її представники в кінці XVI – в першій половині XVII ст. працювали у судово-адміністративному апараті, на приватних урядницьких посадах, були знаними адвокатами. Тому закономірним є те, що окремі представники Гуляницьких могли відстоювати і захищати інтереси монастиря у Дермані в період ідеологічного протистояння. За ці заслуги, ймовірно, їх і згадали у пом'янику. Вони, як правило, виступали і благодійниками монастиря.

Ще одну досить чисельну категорію ченців Дерманського монастиря складали ієродиякони – священнослужителі, що допомагали ієромонахам проводити службу Богу. Судячи із записів у пом'янику, ця категорія була

не настільки чисельною, як ієромонахи. Їх кількість становила до десяти чоловік. Так, ієродияконами Дерманського монастиря в різні роки були: Ісая Радовицький (1631 р.), Ієремія Смотрицький (до 1634 р.), Самуель Гуляницький (кінець 1640 років) [1, 57; 2, 399].

Таблиця 2. Ієродиякони Дерманського монастиря [1]

Ім'я, прізвище особи	Посада, зазначена в пом'янику	Джерело
Павликій Тонарівський	ієродиякон	[1, 6]
Іосиф	ієродиякон	[1, 32]
Феодосій	ієродиякон	[1, 33]
Іосиф	ієродиякон	[1, 37]
Ігнатій Строжовецький	ієродиякон	[1, 45]
Самуель Гуляницький	ієродиякон	[1, 57]
Матвій Ставецький	ієродиякон	[1, 57]
Макарій	ієродиякон	[1, 58]
Серафіон Кисельовський	ієродиякон	[1, 83]
Іоаким Зозулинський	ієродиякон	[1, 26]

На найнижчому щаблі ієрархії монастиря знаходилися прості монахи (ченці). У документах вони фіксуються як ченці (монахи), ченці – василіани (для уніатського періоду), інокі. Поняття “законники” мало дещо ширше значення, оскільки вживалося для позначення і вищих категорій монастирської братії. Так, пом'яник фіксує у 1653 році ієромонаха Іона Гвинського, одночасно називаючи його і “законником дерманським” [1, 69]; у 1667 р. згаданий священний ієромонах і “законник дерманський” Ісидор Лазаревич [1, 70]; у 1706 р. згаданий Гервасій Сінковський [1, 77]. Переведення Дерманського монастиря в унію негативно відбилося на чисельності всіх категорій монастирської братії, але особливо на кількості рядових ченців.

Записи у пом'янику свідчать про тісні контакти духовенства Дерманського монастиря з чернецтвом (ченцями) Дубенських монастирів. Зокрема, у пам'ятці фіксуються духовні особи Дубенського монастиря: “А се упис інокінъ Дубенського монастиря... Таїсія – Дубенська ігуменя, Євпраксія – інокія та намісниця Боровицька, інокіні Меланія Бабинська,

Дерманський пом'яник як історико-церковне джерело

Огафія, Онисія, Євфросимія” [1, 40]. Це, очевидно, є наслідком того, що після реформування Дерманського осередку у першій половині XVII ст. до нього були приписані Дубенський Преображенський і Хрестовоздвиженський монастирі [4, 93]. Також у Дерманському пом'янику записаний рід ієромонаха Митрофана Сподаревича з Дубна, що теж свідчить про зв'язки Дерманського монастиря з обителями Дубна [1, 56]

Таблиця 3. Намісники, уставники і законники Дерманського монастиря [1].

Ім'я, прізвище особи	Посада, зазначена в пом'янику	Хронологічні межі	Джерело
Антоній Якович	ієромонах, уставник та намісник дерманського монастиря		[1, 47]
Іоаким Зозулинський	монах, уставник дерманський		[1, 26]
Міна Шаніцький	св. ієромонах, колишній дерманський намісник	зг. 1627	[1, 56]
Ісая Радевич	ієромонах, намісник дерманського монастиря		[1, 56]
Іон Гвинський	св. ієромонах, законник дерманського монастиря	зг. 1653	[1, 69]
Ісидор Лазаревич	св. ієромонах, дерманський законник	зг. 1667	[1, 70]
Гервасій Сінковський	ієромонах, дерманський законник	зг. 1706	[1, 77]
Гервасій	дерманський намісник	+1727	[1, 77]
Геронім Белякевич	ігумен, намісник дерманський і дубенський		[1, 81]

Отже, Дерманський пом'яник містить інформацію не лише про князівські, міщанські, селянські родини, а й відомості про духовенство Дерманського монастиря. За допомогою поминальних записів, які внесені до пом'яника можна встановити імена настоятелів монастиря, простежити ієрархічну драбину чернецтва та прослідкувати, яку посаду займав той чи інший чернець в обителі.

Література

1. Державний історико-культурний заповідник м. Острога. – КН – 961 / VI С. – 565.
2. Пам'ятки. Архів Української церкви. Документи до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI – I половини XVII ст. / Упор. Довбищенко М. В. – Вип. 1. – К., 2001. – Т. 3. – 464 с.
3. Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К., 1859. – Т. 4. – 555 с.

*Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи,
краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині*

4. Батюшков П. Волинь. Исторические судьбы юго-западного края. – СПб., 1888. – 288 с.
5. Кралюк П. Духовні пошуки Мелетія Смотрицького. – К., 1997. – 191 с.
6. Кулаковський П. Канцелярія Руської (Волинської метрики) 1569-1673 р. Студії з історії українського регіоналізму в Речі Посполитій. – Острог, Львів, 2002. – 304 с.
7. Мицько І. Матеріали до історії Острозької академії (1576-1636): Бібліографічний довідник. – К., 1990. – 216 с.
8. Мицько І. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – К., 1990. – 190 с.
9. Острозька академія XVI – XVII ст.: Енциклопедичне видання. – Острог, 1997. – 201 с.
10. Підкова І., Шуст Р. Довідник з історії України. – К., 1993. – Т. 1. – 239с.
11. Яковенко Н. Українська шляхта кінця XVI – XVII ст. (Волинь і Центральна україна). – К., 1993. – 416 с.